Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 355–371.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.19

# Piotr Kremer

**Antoni Nadbrzeżny**
antoni.nadbrzezny@kul.pl https://orcid.org/0000-0003-0973-3625
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II https://ror.org/04qyefj88

## Kontekst biograficzno-bibliograficzny

Piotr Antoni Kremer urodził się 31 maja 1878 roku w Kaliszu. Jego rodzicami byli Władysław i Maria z domu Ostrzycka. Ojciec zajmował się rzemiosłem, a matka prowadzeniem domu. Po ukończeniu Gimnazjum Filologicznego odbył w latach 1898–1903 studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Następnie kontynuował naukę w Akademii Duchownej w Petersburgu [Wodzianowska, 2007]. Była to jedyna szkoła wyższa, w której duchowni katoliccy mogli zdobywać wykształcenie. Tam, pod kierunkiem prof. Boczysa, ks. Kremer pogłębiał wiedzę w zakresie teologii dogmatycznej i fundamentalnej. Studia uwieńczył uzyskaniem tytułu magistra teologii. W 1906 roku przyjął święcenia kapłańskie, a rok później rozpoczął pracę w seminarium duchownym we Włocławku. Prowadził wykłady z teologii dogmatycznej i fundamentalnej, łącząc pracę dydaktyczną z funkcją wicerektora, którą pełnił w latach 1908–1913. W 1907 roku powierzono mu urząd wikariusza w katedrze włocławskiej, a następnie proboszcza w Bronisławiu w latach 1907–1910 oraz w Przyrowie w latach 1910–1915. W 1919 roku został kanonikiem honorowym kapituły kolegiackiej w Kaliszu, a w 1922 roku papieskim prałatem domowym. W latach 1909–1914 czynnie uczestniczył w pracach redakcji „Ateneum Kapłańskiego", pełniąc jednocześnie obowiązki diecezjalnego cenzora do oceny książek i artykułów religijnych [Moskal, 2009: 15].

W 1915 roku ks. Kremer ponownie wyjechał do Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie otrzymał funkcję zastępcy profesora teologii fundamentalnej. Tam też w 1917 roku uzyskał stopień doktora teologii. Warto pamiętać, że w latach 1914–1918 funkcję rektora Akademii Duchownej pełnił ks. prof. Idzi Radziszewski [Janeczek, 2018b: 247–248], przyszły założyciel Uniwersytetu Lubelskiego. Podczas pobytu w Petersburgu ks. Kremer nawiązał kontakty z tamtejszą polską inteligencją i środowiskiem naukowym. Podjął współpracę z ks. prof. Bronisławem Żongołłowiczem i ks. prof. Czesławem Falkowskim, późniejszym biskupem diecezji łomżyńskiej. Zafascynowany ideą tworzenia katolickiego uniwersytetu, wraz z ks. prof. Idzim Radziszewskim, wszedł w skład powstałego w lutym 1918 roku Komitetu Organizacyjnego, którego przewodniczącym został przemysłowiec Karol Jaroszyński, a skarbnikiem inżynier Franciszek Skąpski. Ks. Kremer, najbliższy współpracownik ks. Radziszewskiego, całkowicie podzielał sformułowaną przez niego wizję programową, zgodnie z którą celem uczelni miało być zarówno uprawianie nauki, jak i katolickie wychowanie młodzieży dla rozwoju polskiej kultury [Kalinowski, 2022: 66; Kremer, 1923]. Zaplanowano powstanie następujących wydziałów: Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych, Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Nauk Humanistycznych, Teologii, Filozofii, a następnie Wydziału Matematycznego i Przyrodniczego oraz w przyszłości Medycznego [Kalinowski, 2022: 65].

Dzięki wybitnym zdolnościom organizacyjnym ks. Radziszewskiego i zaangażowaniu członków Komitetu w lipcu 1918 roku doszło do utworzenia Uniwersytetu Lubelskiego (w 1928 roku nastąpiła zmiana nazwy na Katolicki Uniwersytet Lubelski). Uniwersytet zgodnie z wolą swego twórcy miał rozwijać się w trzech zasadniczych kierunkach: naukowym, wydawniczym i popularyzatorskim (zatrudnianie wybitnych profesorów, stworzenie Biblioteki i Wydawnictwa Uniwersytetu Lubelskiego, organizowanie otwartych wykładów uniwersyteckich) [Kalinowski, 2022: 70–71]. Od początku dewizą Uczelni stało się hasło „Deo et Patriae" (Bogu i Ojczyźnie). Pierwszym rektorem Uniwersytetu Lubelskiego został ks. prof. Idzi Radziszewski [Janeczek, 2018b], który pełnił tę funkcję w latach 1918–1922. Pierwsza inauguracja roku akademickiego odbyła się 8 grudnia 1918 roku w gmachu Diecezjalnego Seminarium Duchownego w Lublinie, które do końca roku 1921 było tymczasową siedzibą Uniwersytetu. Dopiero na początku 1922 roku Uczelnia została przeniesiona do własnego gmachu przy Alejach Racławickich. W styczniu 1919 roku na Uniwersytecie ukonstytuował się Wydział Teologii, przyjmując *ratio studiorum* wypracowane wcześniej na jesiennym posiedzeniu

Senatu Akademickiego w Warszawie. Według przyjętego programu studiów teologicznych zajęcia z teologii fundamentalnej miały odbywać się w następującym wymiarze: 2 godziny tygodniowo wykładów z apologetyki dla roczników pierwszego i drugiego oraz po 2 godziny z eklezjologii i po 1 godzinie z historii religii dla roczników pierwszego, trzeciego i czwartego [Moskal, 2009: 15–16].

Badane źródła wskazują, że Katedra Teologii Fundamentalnej oraz Katedra Historii Religii zostały utworzone w 1918 roku. W tym czasie ks. Kremer został profesorem zwyczajnym, pierwszym kierownikiem Katedry Teologii Fundamentalnej oraz pierwszym dziekanem Wydziału Teologii, co znajduje potwierdzenie w protokole z posiedzenia Rady Wydziału z dnia 29 czerwca 1919 roku. Katedrę Historii Religii powierzono zaś bibliście, ks. Józefowi Archutowskiemu, który kierował nią do roku 1920. Przez wiele lat ks. Kremer koordynował działalność Związku Zakładów Teologicznych w Polsce, czyli zrzeszenia wykładowców seminariów duchownych, organizując jego zjazdy. Pełnił w nim prawdopodobnie funkcję przewodniczącego. Do wybuchu II wojny światowej – oprócz ks. Kremera – wykłady z teologii fundamentalnej prowadzili ks. Roman Konecki, bp Czesław Sokołowski i ks. Józef Kruszyński (biblista) [Kaucha, 2014: 53; Nagy, 1976: 183–217].

Działalność ks. Kremera jako dziekana w czasie jego pierwszej kadencji była ściśle związana z organizacją i rozwojem struktur akademickich na Uniwersytecie. Już 3 października 1919 roku Rada Wydziału Teologii postanowiła utworzyć dwie sekcje: Teologii Dogmatycznej i Nauk Biblijnych, a 17 listopada 1920 roku podjęła decyzję o powołaniu do istnienia czterech sekcji: Teologii Biblijnej, Fundamentalnej, Dogmatycznej i Moralnej. Aktywność ks. Kremera jako dziekana na polu naukowym i organizacyjnym była wysoko oceniana, o czym świadczy fakt, że Rada Wydziału Teologii co roku przedłużała czas trwania jego kadencji. W czerwcu 1923 roku, podczas wyborów nowego dziekana, uchwalono, że ks. Kremer będzie tylko oficjalnie dziekanem Wydziału, natomiast realne sprawowanie tej funkcji, ze wszystkimi uprawnieniami, powierzono na drodze wyboru ks. prof. Józefowi Umińskiemu, dotychczasowemu prodziekanowi. Podjęte decyzje były podyktowane problemami zdrowotnymi ks. Kremera, na co wskazuje informacja o jego chorobie zapisana w protokole z posiedzenia Rady Wydziału z dnia 8 października 1924 roku. W związku z zaistniałą sytuacją dokonano wyboru nowego dziekana Wydziału Teologii. Został nim dominikanin – o. prof. Jacek Woroniecki [Polak, 2009: 23–37]. W tych okolicznościach ks. Umiński złożył rezygnację ze stanowiska prodziekana. W listopadzie 1924 roku postanowiono

jeszcze na pewien czas utrzymać ks. Kremera na stanowisku dziekana. W czasie choroby miał go zastępować ks. prof. Józef Kruszyński. Jednak w styczniu 1925 roku ks. Kremer ostatecznie zrzekł się stanowiska dziekana, ks. Kruszyński zaś został powołany na urząd prodziekana. Do grona władz Wydziału Teologii ks. Kremer powrócił w 1927 roku, obejmując na okres dwóch lat funkcję prodziekana. W 1929 roku został ponownie wybrany na stanowisko dziekana Wydziału, które piastował do roku 1934 [Moskal, 2009: 16–17].

Z dniem 30 września 1929 roku, na mocy decyzji Episkopatu Polski, studia teologiczne na KUL zostały poddane gruntownej reorganizacji. Zmiany dotyczące zarówno struktury Wydziału, jak i jego składu osobowego miały na celu podniesienie efektywności procesu kształcenia. Studia specjalistyczne podejmowane po ukończeniu seminarium duchownego trwały jeden rok i kończyły się egzaminem licencjackim. Kolejne dwa lata specjalizacji były przeznaczone na finalizację rozprawy doktorskiej. Po ogłoszeniu przez papieża Piusa XI (1857–1939) konstytucji apostolskiej *Deus scientiarum Dominus* (24 maja 1931) na Wydziale podjęto przygotowania do wprowadzenia pięcioletniego kursu zwyczajnego. Miał on zastąpić dotychczasowy program studiów, realizowany w cyklu trzyletnim. Jako dziekan ks. Kremer gorliwie angażował się w prace związane z reformą Wydziału oraz intensywnie wspierał rozwój organizacji naukowych. W 1934 roku został członkiem-założycielem Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego [Moskal, 2018: 10]. W ostatnim roku urzędowania na stanowisku dziekana ks. Kremer ograniczył swoją działalność głównie do oficjalnych kontaktów z rektorem KUL, rządem Rzeczypospolitej oraz Episkopatem Polski.

Reorganizacja studiów teologicznych w duchu nauczania papieża Piusa XI była kontynuowana przez kolejnych dziekanów: pochodzącego z Belgii o. Huberta Hoemaekera OFMCap [Prejs, 2009: 41–45], który kierował Wydziałem Teologii w latach 1934–1937, oraz ks. Antoniego Słomkowskiego [Ziółek, 2009: 49–62], kapłana diecezji gnieźnieńskiej, który stał na czele Wydziału w latach 1937–1939. Obaj dążyli do przyłączenia Seminarium Duchownego w Lublinie do Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Nie zdołali jednak tego uczynić z powodu wybuchu II wojny światowej [Moskal, 2018: 10].

Już na początku okupacji hitlerowskiej, 9 listopada 1939 roku, ks. Kremer został aresztowany przez Niemców wraz z innymi profesorami KUL. Ze względu jednak na zły stan zdrowia został ostatecznie zwolniony. Od 1940 przebywał w Izabelinie pod Warszawą u sióstr franciszkanek Rodziny Maryi, które roztoczyły nad nim opiekę. Utrzymywał

się z diecezjalnej emerytury oraz dzięki zapomogom otrzymywanym od Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, o czym świadczą listy zachowane w aktach personalnych. Po zakończeniu II wojny światowej ks. Kremer z powodu ciężkich chorób nie powrócił już do pracy naukowej na KUL. Od 1941 roku cierpiał na paraliż, a kilka lat później niemal całkowicie stracił wzrok. Zmarł 2 lutego 1951 roku [Moskal, 2009: 19; Rusecki, 2002a: 1262; Karolewicz, 1996: 108; Librowski, 1970: 272–273].

We wspomnieniach ks. prof. Józefa Pastuszki, pracownika naukowego KUL (teologa, filozofa i psychologa) [Janeczek, 2018a: 167–168], znajdujemy krótką charakterystykę ks. Piotra Kremera jako człowieka życzliwego, delikatnego i uczynnego, a jednocześnie zdystansowanego i nieco wyizolowanego z powodu stale powracających problemów zdrowotnych. W okresie swego pobytu w Lublinie mieszkał w małym dwupokojowym mieszkaniu w gmachu Uniwersytetu. Został zapamiętany jako kompetentny profesor, rzetelny wykładowca, wymagający egzaminator i wnikliwy badacz. Dostrzegano w nim umysł analityczny i krytyczny, ale niezbyt twórczy. Świadczy o tym mała liczba publikacji, głównie przyczynkarskich, napisanych językiem trudnym i raczej mało komunikatywnym. Wyróżniał się natomiast precyzją i głębią myślenia teologicznego podczas prowadzonych wykładów. Pozostał w pamięci środowiska akademickiego jako naukowiec zdyscyplinowany, rzeczowy i przyjazny ludziom [Moskal, 2009: 19].

**Twórczość naukowa**. Dorobek publikacyjny ks. Kremera należy uznać za skromny. Obejmuje on ponad dwadzieścia recenzji prac z dziedziny apologetyki i kilka artykułów przeglądowych, opublikowanych głównie w czasopiśmie „Ateneum Kapłańskie" i w „Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej". W środowisku naukowym ks. Kremer uchodzi za kompetentnego znawcę apologetyki pierwszej połowy XX wieku. Część jego prac naukowych nie została dotychczas opublikowana i pozostaje w formie zachowanych rękopisów i maszynopisów [Kujawski, 1983: 207–209].

W dotychczas opublikowanych biogramach ks. Kremera pojawia się informacja, że zachowane rękopisy i maszynopisy przechowywane są w Bibliotece Karmelitów Bosych w Czernej koło Krakowa [Rusecki, 2002b: 691; 2018: 572]. Wnikliwa kwerenda, przeprowadzona ostatnio przez ks. prof. Krzysztofa Kauchę z Sekcji Teologii Fundamentalnej KUL, pozwoliła odkryć, że 5 marca 1965 roku spuściznę ks. Kremera przejęło Archiwum Krakowskiej Prowincji Zakonu Karmelitów Bosych znajdujące się w Krakowie. Prawdopodobnie zadecydowały o tym powiązania prywatne i przynależność ks. Kremera do Trzeciego Zakonu Karmelu. Posegregowane archiwalia były podzielone na dziewięć teczek i zawierały

akta personalne (m.in. świadectwo maturalne), korespondencję, rękopisy publikacji, skrypty wykładów, protokoły z posiedzeń Rady Wydziału oraz Sekcji Teologii Fundamentalnej. Ponadto w zachowanym zbiorze znajdowały się papiery rodzinne, wypisy z książek i wycinki z gazet. Niektóre teczki nosiły ślady porządkowania przez archiwistę i miały własną paginację. Całość wymagała profesjonalnego uporządkowania [Kaucha, b.d.].

Dzięki usilnym staraniom ks. prof. Krzysztofa Kauchy teczki zawierające spuściznę ks. Kremera zostały oficjalnie przekazane KUL przez karmelitów bosych pismem z dnia 22 kwietnia 2016 roku. Na prośbę ks. prof. Kauchy wstępnego skatalogowania dokonała dr Irena Wodzianowska z Instytutu Historii KUL. Po przekazaniu zbiorów do Lublina dokumentacja została ponownie posegregowana. Z teczki personalnej wyjęto wycinki gazet, osobistą korespondencję krewnego Witolda Kremera, fragment odpowiedzi na list ks. Szydelskiego oraz programy konferencji. Pozostawiono natomiast świadectwa ukończenia szkół, nominacje na stanowiska, sygnowaną numerem jeden legitymację pracownika KUL oraz ubezpieczenia. Oprócz wspomnianej legitymacji znaleziono m.in. książeczkę udziałową i statut Domu Księży Polskich w Truskawcu z 1923 roku. Teczka zawierająca korespondencję została zachowana w całości, dodano jedynie kilka listów odnalezionych wśród innych papierów. Skrypty wykładów zostały zgromadzone w jednej teczce [Kaucha, b.d.].

Obecnie archiwum ks. Kremera składa się z ośmiu teczek zawierających różne materiały. W pierwszej z nich znajdują się akta personalne z lat 1893–1935. Są tam świadectwa ukończenia szkół, nominacje na profesora Seminarium Duchownego we Włocławku, Akademii Duchownej w Petersburgu oraz kościelne dekrety kierujące na placówki duszpasterskie. Druga teczka zawiera zachowaną korespondencję (24 listy) z lat 1919–1939. Są w niej listy m.in. od ks. A. Fajęckiego, o. J. Woronieckiego, bpa S. Zdzitowieckiego, abpa A. Kakowskiego, bpa A. Nowowiejskiego, bpa K. Tomczaka, ks. A. Niemancewicza oraz trzy listy pochodzące od członków rodziny. Zawartość trzeciej teczki dotyczy spraw związanych z funkcjonowaniem Wydziału Teologii. Stanowi cenne uzupełnienie wiedzy na temat dziejów tegoż wydziału w okresie urzędowania ks. Kremera. Znajdują się tam notatki z posiedzeń Rady Wydziału, spisy studentów oraz programy studiów (1919/1921, 1932/1933). Czwarta teczka, najbardziej obszerna, licząca ponad 800 kart, zawiera skrypty wykładów prowadzonych przez ks. Kremera, jego luźne notatki i wypisy z książek (1929–1938), materiały do egzaminów oraz plany wykładów. W piątej teczce zostały zebrane wycinki z gazet oraz wypisy z książek (m.in. J. Schwanego, P. Gaultiera, K. J. Hellego, J. Rivière'a, E. Vacandarda). Niestety brakuje

na nich adnotacji ks. profesora z tytułem wykładu. Szósta teczka zawiera prace ks. Kremera dotyczące traktatu o źródłach poznania teologicznego. Zgromadzono w niej notatki, wypisy oraz brudnopis traktatu (400 kart). W ostatnich dwóch teczkach znajdują się dokumenty wyjęte z innych segregatorów: papiery członków rodziny (Władysława i Witolda Kremerów oraz Luceny Wykrętowicz z d. Kremer) z lat 1883–1930 oraz programy uroczystości, konferencji i zjazdów Związku Zakładów Teologicznych. Zebrane dokumenty dotyczą lat 1883–1939, jednak większość z nich pochodzi z czasu pracy ks. Kremera na KUL w latach 1919–1939. Archiwum nie zawiera żadnych dokumentów z okresu powojennego [Kaucha, b.d.]. Jego zasoby wymagają dalszego opracowania oraz przygotowania edycji źródeł w celu umożliwienia prowadzenia badań nad rękopisami poświęconymi różnym kwestiom teologicznym.

Do intelektualnego dorobku ks. Kremera trzeba zaliczyć nie tylko jego publikacje, lecz również aktywny udział w zagranicznych konferencjach naukowych, zaangażowanie na polu dydaktycznym oraz kierowanie pracami dyplomowymi. W 1924 roku jako delegat Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ks. Kremer uczestniczył w IV zjeździe unionistycznym w Welehradzie. Podczas obrad omawiano problematykę dotyczącą jedności i struktury hierarchicznej Kościoła katolickiego i Kościołów prawosławnych, autorytetu patriarchów, istoty wschodniej i zachodniej liturgii, perspektyw zjednoczeniowych w krajach słowiańskich, znaczenia Apostolatu Świętych Cyryla i Metodego, a także sytuacji Kościoła katolickiego w Rumunii i Jugosławii. W okolicznościowym liście apostolskim skierowanym do uczestników zjazdu papież Pius XI nazwał świętych Braci Sołuńskich „Synami Wschodu" oraz zachęcił teologów i historyków do prowadzenia badań naukowych, które pomogą usunąć „błędne wyobrażenie o życiu religijnym Kościoła prawosławnego" [Budniak, 2009: 165–166]. Sprawozdanie z pobytu na zjeździe w Welehradzie ks. Kremer zamieścił w „Przeglądzie Katolickim". Ponadto uczestniczył w zjeździe unionistycznym w Pradze, który odbył się w dniach 11–14 sierpnia 1929 roku z udziałem rektora Papieskiego Instytutu Studiów Wschodnich w Rzymie, biskupa Michela d'Herbigny SJ, znawcy teologii wschodniej i sytuacji Kościoła w Rosji po przewrocie bolszewickim [Dzwonkowski, 2012: 39–40]. Było to ważne wydarzenie międzynarodowe o charakterze ekumenicznym i słowiańskim, nawiązujące do wieloletniej tradycji spotkań welehradzkich poświęconych kwestii przywrócenia jedności Kościoła. W programie zjazdu znalazły się między innymi wystąpienia dotyczące historii i znaczenia unii brzeskiej oraz filozoficznych podstaw teologii prawosławnej.

Na podstawie dostępnych informacji można stwierdzić, że ks. Kremer na Wydziale Teologii KUL prowadził następujące wykłady i seminaria tematyczne: „Kościół jako podmiot władzy", „Idea Kościoła u ojców apostolskich" (w roku akad. 1918/1919), „Prymat św. Piotra w świetle ksiąg Nowego Testamentu", „Wartość apologetyczna teorii czterech znamion" (1919/1920), „Nauka katolicka o Kościele w oświetleniu teologów prawosławnych", „Rozbiór krytyczny ważniejszych zarzutów teologii prawosławnej przeciw papiestwu" (1920/1921), „Kościół stróżem i nauczycielem słowa objawionego" (1928/1929), „O nieomylności Urzędu Nauczycielskiego" (1929/1930) [Łukaszyk, 1968: 5–53].

W duchu odpowiedzialności za kształtowanie młodej kadry naukowej ks. Kremer chętnie pełnił funkcję promotora prac dyplomowych. Pod jego kierunkiem, w okresie 1918–1939, powstało pięć rozpraw doktorskich, z których cztery ukazały się drukiem: ks. Michała Krzywickiego, *Prymat papieski a Kościoły Wschodnie w okresie Soboru Efeskiego* (Pińsk 1931); ks. Konstantego Onoszki, *Nauka Piotra Mohiły o Kościele i jego hierarchii* (Lublin 1937); ks. Henryka Hlebowicza, *Jedność Kościoła według św. Jana Chryzostoma. Studium porównawcze nauki św. Jana Chryzostoma z współczesną nauką teologii katolickiej i prawosławnej* (Wilno 1932); ks. Marcina Wojciechowskiego, *Nieomylność Kościoła Chrystusowego według A. S. Chomiakowa i jego zwolenników* (Lublin 1938). Dysertacja doktorska ks. Stanisława Cieślika *Siła dowodowa cudu* prawdopodobnie nie została opublikowana [Moskal, 2009: 18–19]. Łatwo zauważyć, że już same tytuły prowadzonych przez ks. Kremera prac doktorskich wyraźnie wskazują na preferowany przez niego sposób uprawiania teologii fundamentalnej. Podejmowana problematyka dotyczy bowiem ważnych kwestii jedności Kościoła, prymatu papieskiego, hierarchicznego ustroju Kościoła, metodycznie ujmowanych w perspektywie historii i w kluczu porównawczym.

Na uwagę zasługują inicjatywy naukowe i edukacyjne podejmowane przez ks. Kremera. W grudniu 1923 roku przedstawił Radzie Wydziału Teologii program specjalistycznych studiów w mającym powstać Instytucie dla prefektów szkół. Opracowany wraz z ks. prof. Józefem Kruszyńskim program zajęć zawierał przedmioty z różnych dziedzin teologii i nauk pomocniczych, które miały pomóc w integralnym przygotowaniu duchownych do etatowej pracy katechety w szkołach kościelnych i państwowych. Niestety, już w styczniu 1924 roku ks. Kremer zrezygnował ze współpracy w tworzeniu wspomnianego instytutu, tłumacząc się brakiem czasu spowodowanym koniecznością realizacji innych ważnych zadań. Warto przy tym podkreślić fakt, że ks. Kremer cały okres międzywojenny nieprzerwanie poświęcił pracy na Katolickim Uniwersytecie

Lubelskim, mimo atrakcyjnej propozycji przejścia na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Warszawskiego. W pełni utożsamiał się ze swoją Uczelnią, czując odpowiedzialność za jej rozwój w kontekście wyzwań społecznych, politycznych i kulturowych pierwszej połowy XX wieku. Miał świadomość, że piętrzące się trudności nie mogą przesłonić wartości budowania katolickiej uczelni, która będzie odgrywać ważną rolę w życiu Kościoła i narodu [Karolewicz, 1992: 125].

## Warsztat apologety

Piotr Kremer przyjmował neoscholastyczną koncepcję teologii fundamentalnej rozwijaną przez Adolphe'a Alfreda Tanquereya (1854–1932) i Hermanna Dieckmanna (1880–1928) [Rusecki, 2018: 572]. Zasadniczo opowiadał się za apologetyką typową dla końca XIX i początku XX wieku, traktującą rozum jako ostateczne kryterium prawdy, dążącą do sformułowania naukowych dowodów przemawiających za nadprzyrodzonym charakterem chrześcijaństwa jako religii objawionej, zachowywanej w jedynym prawdziwym Kościele katolickim. Uznawał wartość racjonalnej argumentacji opartej na ścisłej dedukcji oraz cenił precyzję języka teologicznego. Istotną cechą stosowanej przez niego metody apologetycznej było odwoływanie się do źródeł historycznych, filozoficznych, patrystycznych i magisterialnych.

Z biegiem czasu ks. Kremer coraz częściej posługiwał się nazwą „teologia fundamentalna". Uprawianą dyscyplinę rozumiał – podobnie jak A. Pelt i J. N. Ehrlich – jako wstęp do teologii systematycznej, a zwłaszcza dogmatycznej. Stał na stanowisku, że celem teologii fundamentalnej jest racjonalna obrona i uzasadnienie boskiego pochodzenia Objawienia oraz wiarygodności Kościoła katolickiego przy zastosowaniu filozofii neotomistycznej. Nie poprzestawał jednak wyłącznie na klasycznym rozumieniu przedmiotu teologii fundamentalnej (*demonstratio christiana, catholica et ecclesiastica*), lecz podejmował problematykę na styku nauki i wiary w kontekście neopozytywizmu i materializmu [Kremer, b.d.-b; Kremer, 1927: 61–159].

Wobec adwersarzy ks. Kremer przyjmował postawę krytycznej uczciwości intelektualnej. Nie używał argumentów typu *ad personam*, koncentrował się głównie na zrozumieniu istoty poglądów przywoływanych autorów i konstruowaniu adekwatnych argumentów. Unikał uproszczeń i jednostronności, dostrzegał złożoność podejmowanych problemów i konieczność ich ujmowania w perspektywie historycznej. Formułując własne twierdzenia, dążył do przedstawienia stanowiska wyważonego,

uzasadnionego i zgodnego z nauką Kościoła katolickiego. Cechował się umiejętnością rzeczowej rekonstrukcji krytykowanych poglądów oraz zdolnością budowania klarownej syntezy teologicznej. W działalności pisarskiej cenił wartość podręcznikowej syntezy wiary, zdecydowanie jednak preferował publikowanie recenzji naukowych i artykułów przeglądowych.

## Główne wątki apologetyczne

W ramach uprawianej apologetyki i teologii fundamentalnej ks. Kremer zdecydowanie przeciwstawiał się zawężonej epistemologii charakterystycznej dla neopozytywizmu oraz monizmowi ontologicznemu typowemu dla ujęć materialistycznych. Stanowczo odrzucał błędny pogląd ukazujący chrześcijaństwo jako hamulec postępu i rozwoju. Negując zakorzenioną w myśli Karola Marksa ideologiczną tezę o alienującym działaniu religii, ks. Kremer dostrzegał w chrześcijaństwie zarówno warunek pozytywnie rozumianego postępu, jak i motywujący go czynnik [Kremer, b.d.-a].

W kontekście zarzutów wobec chrześcijaństwa formułowanych przez deizm, ateizm, naturalizm, scjentyzm, racjonalizm i historycyzm ks. Kremer dążył do wypracowania racjonalnych zasad poznania teologicznego i koherentnego skatalogowania zhierarchizowanych źródeł teologii (*loci theologici*). Jednoznacznie opowiadał się za teologią metodyczną, opartą na poprawnie skonstruowanej topice teologicznej. Podkreślał rolę racjonalnego poznania oraz znaczenie precyzyjnej argumentacji w teologii [Kremer, 1924: 104–139]. Miał duży zmysł analityczno-komparatywny. Dzięki niemu mógł skutecznie uprawiać teologię porównawczą katolicyzmu i prawosławia rosyjskiego, które dobrze znał z czasów swej pracy w Akademii Duchownej w Petersburgu. Od roku akademickiego 1920/1921 nieprzerwanie prowadził wykłady z teologii porównawczej. Zamierzał twórczo rozwijać nurt badań komparatystycznych, na co wskazuje fakt, że w 1939 roku został kierownikiem Sekcji Teologii Porównawczej w KUL, która w 1970 roku została przekształcona w Sekcję Teologii Porównawczej i Ekumenicznej, a w 1983 w Instytut Ekumeniczny [Kaucha, Mastej, 2018: 64]. Na skutek dokonanej w 2019 roku zmiany struktur uniwersyteckich Instytut Ekumeniczny KUL stał się Sekcją Ekumenizmu.

Analizując relacje między poszczególnymi działami teologii, ks. Kremer [1925: 194–202] odróżniał apologetykę od teologii dogmatycznej. Akcentował odrębność ich przedmiotu badań i stosowanych metod. Podkreślał, że apologetyka nie opiera się na autorytecie wypowiedzi Kościoła, lecz posługuje się metodą ściśle rozumową, zwaną

historyczno-filozoficzną. Metoda teologiczna zaś korzysta z osiągnięć apologetyki i traktuje Objawienie Boże, Pismo Święte, Tradycję, wiarę i naukę Kościoła jako podstawowe źródła i kryteria prawdy Bożej. Argumenty czerpane z tych źródeł uważał za pewne i apodyktyczne. Twierdził, że dzięki połączeniu metody historyczno-filozoficznej z metodą ściśle teologiczną argumenty formułowane przez teologię zyskują większy walor naukowy. Z tej racji mogą być traktowane na równi z argumentami innych nauk oraz zasługiwać na uznanie przez poważne umysły.

W ramach uprawianej teologii ks. Kremer postulował zbudowanie nowej metody apologetycznej, z większym uwzględnieniem psychologicznego wymiaru wiary. Proponował, aby w badaniach apologetycznych stosować holistyczne podejście do struktury aktów religijnych człowieka, dostrzegać ich motywy i przejawy oraz uwzględniać postawy religijne. Doceniał teologiczne próby ukazywania chrześcijaństwa jako czynnika uszczęśliwiającego ludzkość. Apologia operująca kategorią szczęśliwości mogłaby przygotować człowieka do umiłowania wiary chrześcijańskiej i wzbudzić w nim chęć jej głębszego poznania. Uważał jednak, że metodzie psychologicznej nie należy przypisywać samodzielnego waloru. Argumenty typu eudajmonologicznego (oparte na kryterium szczęśliwości) trzeba traktować pomocniczo i wtórnie. Chociaż mogą się one przyczynić do przełamania uprzedzeń wobec chrześcijaństwa, jednak nie są w stanie wprost uzasadnić prawdziwości chrześcijańskiej doktryny. Według ks. Kremera apologia wiary uwzględniająca kategorię szczęśliwości musiałaby wykazać harmonię prawd religijnych z najbardziej szlachetnymi pragnieniami i dążeniami osoby ludzkiej. Wymagałaby przyjęcia integralnej antropologii, uwzględniającej całego człowieka, jego rozum, wolę, serce i uczucia [Kremer, 1909: 458–468].

W dziedzinie chrystologii fundamentalnej ks. Kremer bronił prawdziwości tezy o boskości Jezusa. W tym celu posługiwał się argumentami z cudu i zmartwychwstania, które ujmował w sposób tradycyjny. Bronił też historyczności Jezusa oraz kwestionował materialistyczne interpretacje Jego osoby [Kremer, b.d.-c]. W badaniach nad źródłami chrześcijańskimi doceniał wartość metody historyczno-krytycznej. Widział w niej skuteczne narzędzie odkrywania pierwotnego znaczenia tekstów poprzez analizę uwarunkowań historycznych, językowych i kulturowych.

W ramach teologii dogmatycznej ks. Kremer zajmował się głównie problematyką mariologiczną, szczególnie kwestią Wniebowzięcia Maryi. Badał w tym aspekcie powszechność wiary Kościoła w perspektywie diachronicznej i analizował zasadność rozmaitych interpretacji teologicznych. Podjął też próbę określenia stopnia pewności tej wiary w Kościele

współczesnym [Kremer, 1918]. Postulował umiejętne łączenie metody historycznej (opartej wyłącznie na przyrodzonych źródłach poznania) z metodą teologiczną (uwzględniającą również źródła objawione). Podkreślał, że sama metoda historyczna – chociaż ważna i potrzebna – jest niewystarczająca do badania faktu Wniebowzięcia ze względu na jego unikalną naturę. Może ona pełnić wyłącznie funkcję pomocniczą i przygotowawczą. Jedynie metoda teologiczna może uchwycić istotę wyjątkowego faktu Wniebowzięcia Bogarodzicy. Badania mariologiczne ks. Kremera wpisują się w charakterystyczny dla pierwszej dekady XX wieku nurt ożywionych dyskusji na temat możliwości, sensu i potrzeby ogłoszenia kolejnego dogmatu o Najświętszej Maryi Pannie, zwłaszcza w kontekście licznych petycji kierowanych w tej sprawie do papieża przez biskupów, wiernych świeckich, członków stowarzyszeń katolickich i autorów prac teologicznych. Wyniki badań przeprowadzonych przez ks. Kremera były owocem poważnej refleksji mariologicznej i stanowiły wkład w debatę dotyczącą problemu teologicznej kwalifikacji prawdy o Wniebowzięciu Maryi. Zdaniem ks. Kremera prawdę tę należy uznać za bliską wiary katolickiej (*fidei proxima*) [Pawłowski, 1947: 3–14; Witkowska, 2021: 269], czyli prawdę powszechnie uważaną za objawioną, ale jeszcze formalnie nieogłoszoną jako dogmat. Ostatecznie dopiero 1 listopada 1950 roku papież Pius XII w konstytucji apostolskiej *Munificentissimus Deus* ogłosił dogmat o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny, podsumowując niejako wielowiekowe debaty i rozstrzygając spory mariologiczne.

Mimo niewielkiego pod względem ilościowym dorobku publikacyjnego ks. Kremer stanowi przykład teologa konsekwentnie kierującego się zasadą „sentire cum Ecclesia", dobrze rozumiejącego naukowy i zarazem kościelny charakter teologii, przekonanego o potrzebie rozwijania spójnej i logicznej argumentacji teologicznej. Wsłuchując się uważnie w głos nauczania Kościoła, z całą powagą traktował je jako zobowiązujący przedmiot teologicznego namysłu. Ogłoszenie dogmatu o prymacie i nieomylności papieża na Soborze Watykańskim I (18 lipca 1870) stało się dla niego wezwaniem do metodycznej refleksji teologicznej nad istotą i zakresem władzy papieskiej, zwłaszcza w kontekście eklezjologii katolickiej błędnie przedstawianej przez niektórych teologów prawosławnych (np. Siergieja Bułgakowa z prawosławnej Akademii Teologicznej w Paryżu) [Budniak, 2009: 167]. W ciągu całego okresu pracy na KUL w latach 1918–1939 ks. Kremer umiejętnie łączył aktywność naukową z działalnością administracyjno-organizacyjną. Miał świadomość, że dynamiczny rozwój teologii jako dyscypliny naukowej wymaga zarówno umiejętności racjonalnego myślenia w sferze wiary, jak i dostępu do nowoczesnej infrastruktury uniwersyteckiej.

## Bibliografia

### Źródła

Kremer, P. (1909). Próba nowej metody apologetycznej. *Ateneum Kapłańskie*, 2: 458–468.
Kremer, P. (1913). Wniebowzięcie Bogarodzicy w wierze i teologii współczesnego Kościoła. *Ateneum Kapłańskie*, 10: 137–149, 193–216.
Kremer, P. (1914). Wniebowzięcie Bogarodzicy w wierze i teologii współczesnego Kościoła. *Ateneum Kapłańskie*, 11: 28–48, 328–350, 422–439.
Kremer, P. (1918). *Wniebowzięcie Bogarodzicy w wierze i teologii współczesnego Kościoła*. Włocławek.
Kremer, P. (1923). *Śp. ks. dr Idzi Radziszewski. Założyciel i pierwszy rektor Uniwersytetu Katolickiego w Lublinie*. Włocławek.
Kremer, P. (1924). Apologetyka w seminarium duchownym. W: *Pamiętnik Drugiego Zjazdu* [*Związku Zakładów Teologicznych w Polsce*] *odbytego w Lublinie* (s. 104–139). Włocławek.
Kremer, P. (1925). O stosowaniu podręcznika przy nauczaniu dogmatyki i apologetyki. W: *Pamiętnik Trzeciego Zjazdu* [*Związku Zakładów Teologicznych w Polsce*] *odbytego w Łomży* (s. 194–202). Lublin.
Kremer, P. (1927). Nauka wiary. W: *Przewodnik po literaturze religijnej i pokrewnych dziedzinach filozofii i nauk społecznych*, wyd. 2 (s. 61–159), J. Woroniecki (red.). Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
Kremer, P. (b.d.-a). *Chrześcijaństwo warunkiem postępu*, mps (skrypt).
Kremer, P. (b.d.-b). *Czy świat miał początek?*, mps (skrypt).
Kremer, P. (b.d.-c). *Współczesne badania postaci Chrystusa*, mps (skrypt).

### Opracowania

Budniak, J. (2009). *Jednoczeni w różnorodności. Tradycja cyrylo-metodiańska jako paradygmat procesu pojednania Kościołów, kultur i narodów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
Dzwonkowski, R. (2012). Jawna i ukryta hierarchia i administracja Kościoła katolickiego w ZSRS 1917–1991 (bez krajów bałtyckich). *Nasza Przeszłość*, 118: 38–64. https://doi.org/10.52204/np.2012.118.38-64
Janeczek, S. (2018a). Pastuszka Józef. W: *Encyklopedia 100-lecia KUL* (t. 2, s. 167–168), E. Gigilewicz i in. (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Janeczek, S. (2018b). Radziszewski Idzi Benedykt. W: *Encyklopedia 100-lecia KUL* (t. 2, s. 247–248), E. Gigilewicz i in. (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Kalinowski, M. (2022). Ks. Idzi Radziszewski – twórca Uniwersytetu Lubelskiego. *Studia Włocławskie*, 24: 63–81. https://doi.org/10.52404/ttnwloc.stwl.24.4
Karolewicz, G. (1992). Środowisko naukowe KUL w okresie międzywojennym. W: *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wybrane zagadnienia z dziejów Uczelni* (s. 115–153), G. Karolewicz, M. Zahajkiewicz, Z. Zieliński (red.). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

Karolewicz, G. (1996). *Nauczyciele akademiccy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, wyd. 2. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
Karolewicz, G. (red.) (1989). *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939 we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
Karolewicz, G., Zahajkiewicz, M., Zieliński, Z. (red.) (1992). *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wybrane zagadnienia z dziejów Uczelni*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
Kaucha, K. (2014). Wiarygodność i wiara w ujęciu lubelskiej szkoły teologii fundamentalnej. *Biblioteka Teologii Fundamentalnej*, 9: 49–85.
Kaucha, K. (2018). *Biuletyn Informacyjny (PAN Oddział w Lublinie)*, 23: 167–169.
Kaucha, K. (b.d.). *Dodatek o archiwum ks. Kremera*, mps.
Kaucha, K., Mastej, J. (2018). Instytut Teologii Fundamentalnej. W: *100 lat teologii na KUL* (s. 63–80), S. Nowosad, J. Mastej (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Kujawski, W. (1983). Kremer Piotr. W: *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981* (t. 6, s. 207–209), L. Grzebień (red.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
Librowski, S. (1970). Kremer Piotr. W: *Polski słownik biograficzny* (t. 15, s. 272–273), E. Rostworowski i in. (red.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
Łukaszyk, R. (1968). Pięćdziesięciolecie teologii fundamentalnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 1918–1968. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 15(2): 5–53.
Moskal, T. (2009). Piotr Antoni Kremer. W: *Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919–2009)* (s. 13–20), J. Walkusz, T. Moskal (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Moskal, T. (2018). Z dziejów Wydziału Teologii 1918–2018. W: *100 lat teologii na KUL* (s. 9–18), S. Nowosad, J. Mastej (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Nagy, S. (1976). Apologetyka polska. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce, t. 3, cz. 1: Wiek XIX i XX* (s. 183–217), M. Rechowicz (red.). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
Nowosad, S., Mastej, J. (red.) (2018). *100 lat teologii na KUL*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
Pawłowski, A. (1947). Wniebowzięcie Bogarodzicy jako przedmiot projektowanej definicji dogmatycznej. *Ateneum Kapłańskie*, 46: 3–14.
Polak, R. (2009). O. Jacek Woroniecki OP (1924–1929). W: *Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919–2009)* (s. 23–37), J. Walkusz, T. Moskal (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Prejs, R. (2009). O. Hubert Hoemaeker OFMCap (1934–1937). W: *Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919–2009)* (s. 41–45), J. Walkusz, T. Moskal (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Rusecki, M. (2002a). Kremer Piotr. W: *Encyklopedia katolicka* (t. 9, kol. 1262), A. Bednarek i in. (red.). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
Rusecki, M. (2002b). Kremer Piotr. W: *Leksykon teologii fundamentalnej* (s. 690–691), M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej (red.). Lublin–Kraków: Wydawnictwo M.
Rusecki, M. (2018). Kremer Piotr. W: *Encyklopedia 100-lecia KUL* (t. 1, s. 572–573), E. Gigilewicz i in. (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.
Witkowska, K. (2021). Od „Munificentissimus Deus" do „Katechizmu Kościoła Katolickiego" – ewolucja dogmatu o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny

na 70-lecie jego ogłoszenia. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie*, 28: 267–283. https://doi.org/10.18276/skk.2021.28-13
Wodzianowska, I. (2007). *Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu 1842–1918*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
Ziółek, J. (2009). Ks. Antoni Słomkowski (1937–1939). W: *Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919–2009)* (s. 49–62), J. Walkusz, T. Moskal (red.). Lublin: Wydawnictwo KUL.

## Summary

This chapter examines the life, scholarly activity, and apologetic thought of Fr. Piotr Antoni Kremer (1878–1951), one of the most important representatives of early twentieth-century Polish fundamental theology and a key figure in the establishment of theological studies at the Catholic University of Lublin (Poland). Drawing upon published works, archival sources, and biographical materials, the chapter reconstructs both his intellectual profile and his contribution to the institutional development of Catholic higher education in Poland. Particular attention is devoted to his role as the first head of the Chair of Fundamental Theology and the first dean of the Faculty of Theology at the newly founded University of Lublin, as well as to his involvement in shaping academic structures and theological curricula during the formative years of the institution.

The chapter demonstrates that Kremer's theological outlook was deeply rooted in the neo-scholastic tradition that dominated Catholic apologetics at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. He regarded fundamental theology as a rational discipline aimed at demonstrating the credibility of divine revelation and the truth of the Catholic Church. At the same time, however, he sought to broaden the methodological scope of apologetics by emphasising the psychological dimension of religious belief and by engaging with contemporary intellectual challenges posed by positivism, materialism, scientism, rationalism, and historical criticism. His writings reveal a consistent effort to defend the compatibility of faith and reason, while also developing a coherent theological epistemology grounded in a properly ordered understanding of the sources of theological knowledge.

A significant part of Kremer's scholarly activity focused on ecclesiology and comparative theology. Drawing on his experience gained at the Roman Catholic Ecclesiastical Academy in Saint Petersburg, he developed a sustained interest in the relationship between Catholicism and Eastern Orthodoxy. His lectures, seminars, and supervision of doctoral dissertations addressed such topics as papal primacy, ecclesial authority, the unity

of the Church, and Orthodox critiques of Catholic ecclesiology. In this respect, he can be regarded as one of the pioneers of comparative theological studies at the Catholic University of Lublin and an important precursor of later ecumenical research carried out within the Lublin theological milieu.

The chapter also highlights Kremer's contributions to Christology and Mariology. He defended the historical credibility and divinity of Jesus Christ through traditional apologetic arguments based on miracles and the Resurrection, while simultaneously appreciating the value of the historical-critical method in biblical studies. In Mariology, he devoted particular attention to the doctrine of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, examining its theological foundations and assessing its status within Catholic doctrine decades before its formal dogmatic definition in 1950.

Although Kremer's published output remained relatively modest in comparison with some of his contemporaries, his influence extended far beyond his writings. Through his teaching, administrative leadership, participation in scholarly associations, and supervision of future theologians, he played a crucial role in shaping the intellectual foundations of the Lublin school of fundamental theology. His preserved archival legacy offers valuable insight into the development of Polish apologetics, theological education, and Catholic intellectual culture during the first half of the twentieth century.

## Abstrakt

Rozdział rekonstruuje działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjną Piotra Antoniego Kremera, jednego z przedstawicieli kształtującego się lubelskiego środowiska teologii fundamentalnej. Jego formacja teologiczna pozostawała silnie związana z neoscholastyką, jednak zainteresowania badawcze obejmowały także problematykę porównawczą i ekumeniczną. Szczególną uwagę poświęcał relacjom między katolicyzmem a prawosławiem, zagadnieniom prymatu papieskiego, jedności Kościoła i autorytetu eklezjalnego. Podejmował również tematykę chrystologiczną i mariologiczną, broniąc historycznej wiarygodności Chrystusa i analizując podstawy doktryny maryjnej. Rozdział pokazuje, że znaczenie Kremera wynikało nie tylko z jego publikacji, lecz także z działalności dydaktycznej i udziału w tworzeniu intelektualnych podstaw lubelskiej szkoły teologii fundamentalnej.

**Słowa kluczowe**: Piotr Antoni Kremer; apologetyka katolicka; teologia fundamentalna; Katolicki Uniwersytet Lubelski; neoscholastyka; eklezjologia; teologia porównawcza; teologia polska

## Abstract

The chapter reconstructs the scholarly, teaching, and organisational activity of Piotr Antoni Kremer, one of the figures involved in shaping the emerging Lublin milieu of fundamental theology. His theological formation was strongly connected with neo-scholasticism, while his research interests also extended to comparative and ecumenical questions. He devoted particular attention to the relationship between Catholicism and Eastern Orthodoxy, papal primacy, Church unity, and ecclesial authority. He also addressed Christological and Mariological issues, defending the historical credibility of Christ and examining the foundations of Marian doctrine. The chapter shows that Kremer's significance resulted not only from his publications but also from his teaching and his contribution to the intellectual foundations of the Lublin school of fundamental theology.

**Keywords**: Piotr Antoni Kremer; Catholic apologetics; fundamental theology; Catholic University of Lublin; neo-scholasticism; ecclesiology; comparative theology; Polish theology